

ELXAN MƏMMƏDOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: elxan.yurdoglu@yahoo.com

MUXTAR QASIMZADƏNİN “NUHÇIXANDAN GƏLİRƏM” VƏ “YADDAŞ ÇIRAĞI” ŞEİRLƏR SİLSİLƏSİNDƏ NAXÇIVAN ABİDƏLƏRİNİN BƏDİİ ƏKSİ

Naxçıvanda doğulub böyümüş, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvi, tanınmış şair Muxtar Qasımzadənin yaradıcılığında Naxçıvan abidələrinin tarənnümü də özünə yer tapıb. Onun “Nuhçixandan gəlirəm” və “Yaddaş çirağı” şeirlər silsiləsində Naxçıvanın müxtəlif bölgələrində yer alan tarixi və təbiət abidələrini poetik dillə vəsf edilib.

Məqalədə həmin silsilədə toplanmış şeirlər araşdırılmağa cəlb edilmişdir. Tədqiqat zamanı muxtar respublikamızın tarixi abidələrinin Muxtar Qasımzadə yaradıcılığında təsiri, şairin həmin abidələrə hansı səviyyədə poeziyaya gətirməsi öyrənilmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, M.Qasımzadənin hər iki şeirlər silsiləsində ümumilikdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında yer alan 20-yə yaxın tarixi abidə öz bədii əksini tapmışdır.

Açar sözlər: Naxçıvan, şair, Muxtar Qasımzadə, şeir, tarixi abidə.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının gözəllikləri, təbiət və tarixi abidələri, zəngin özlənəməxsusluğu bütün dövrlərdə şair və yazıçıların, səyyahların, tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş, onlar haqqında səsiz-səsabsiz əsərlər yazılmışdır.

Hər bir bölgənin təbliğində və tanıdılmasında o yer haqqında yazılmış bədii əsərlərin böyük rolu var. Xüsusilə şair və yazıçıların yaradıcılığında bu özünü daha qabarıq göstərir. Təsədufi deyil ki, bugünkü tədqiqatçılar belə bir çox hallarda qədim və tarixi adət-ənənələr, məkan və tikililər haqqında o dövrə adı bədii əsərlərdən mühüm mənbə kimi yararlanaraq öz tədqiqatlarını ortaya qoymağa çalışırlar. Bu baxımdan günümüzdə şair və yazıçıların əsərlərində yer alan tarixi abidələrin tarənnümü olunduğu yaradıcılıq nümunələri də gələcək tədqiqatçılar üçün mənbə bazası kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Nəinki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında, eləcə də ölkə miqyasında poeziyanın özlənəməxsusluğu, sözünün bədii dəyəri baxımından seçilən şairlərdən biri də Muxtar Qasımzadədir. Muxtar Qasımzadə Naxçıvan şəhərində doğulub boya-başa çatmış, burada təhsil almış, hazırda da Naxçıvan şəhərində yaşayır və bədii yaradıcılıqla məşğul olur. Onun yaradıcılığında insan duyğularının ifadəsi, başgəri hadisələrə münasibət, təbiət lövhələri ilə müqayisədə vətənin tarənnümü daha çox öz əksini tapmışdır.

Muxtar Qasımzadənin yaradıcılığını digər şairlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlərindən biri də onun Naxçıvanın tarixi abidələri haqqında qələmə aldığı silsilə şeirlərə zəngin olmasıdır. Şairin yaradıcılığında Naxçıvan Muxtar Respublikasının ayırı-ayırı rayonlarında yerləşən tarixi abidələr haqqında alıcı, poetik və tarənnümü məhiyyətli şeirlərinin hər birinin vətəndaş yangını ilə qələmə alındığını müşahidə etmək çətin deyil. Özünlü “bu daş kitabələri oxuyan görək, kəpik-kəpik varəğini qaldıran görək” [5, s. 4] fikirlərinə uyğun olaraq o, bu abidələri “oxuyub varəqlayır”.

Ayrı-ayrı illərdə qələmə alınmış bu şeirlər ilk dəfə yeni eranın başlanğıcında “Yaddaş çirağı” adlı kitabədə toplanaraq nəşr edilmişdir. Lakin şairin tarixi abidələr haqqında kişiləsi bu kitabədə yekunlaşmamışdır. Muxtar Qasımzadə ondan sonra da ziyarət etdiyi, yaxından tanış olduğı, haqqında oxuyub məlumatlandığı tarixi abidələrin təsiriylə yeni şeirlər yazmışdır. Həmin şeirlər işə şairin sonrakı illərdə dərk olunmuş “Gülü xəlvat əqan dünya” və “Nuhçixandan gəlirəm” adlı kitablarında ayrıca bölmə kimi yenidən oxucuların ixtiyarına verilmişdir.

Şairin türk-islam abidələrini şeirlərində orijinal şəkildə təsvir etməsi, onları bədii boyaladlı poeziya aləminə gətirməsi tədqiqatçıların da diqqətindən yayınmamışdır. Təsədufi deyil ki, M.Qasımzadənin “Yaddaş çirağı” kitabına ön söz yazmış akademik İsmayil Hacıyev şairin tarixi abidələrini o halda həssas münasibətini yüksək qiymətləndirmişdir. İ.Hacıyev bu barədə həmin ön sözdə yazır: “Tarix, xalqların keçmişini və mədəniyyətini güzgü tutan bir elmdir. Bu elmin prizmasından, işıqlı pəncərəsindən dərin qatlara boylananda doğma xalqımızın da tarixin sinəsində silinməz izlər qoyduğunun şahidi oluruz.

Şair-jurnalist Muxtar Qasımzadənin tarixi mövzularda yazdığı şeirlərlə yaxından tanış oldum. Müəllif öz üzərinə son dərəcə şərfli bir iş götürmüş, vətəndaşlıq baxımından faydalı və əhəmiyyətli bir vəzifənin öhdəsindən, demək olar ki, uğurla gəlmişdir” [9, s. 3].

Akademik bu fikirlərini sonrakı abzaslarda ətraflı olaraq bir şairin tarixə olan sevgini, həm də o şeirlərə tarixin özünü öyrənməyini mümkün olduğunu qeyd edir: “İlk baxışda hiss edirsən ki, hər şeir sanki bir poetik bələdçidir. Şeiri oxuduqdan sonra sözdə gəhbət qala, yaxud türbə haqqında sənədə böyük təəvvür və məhəbbət yaranır. Hər şey sənəbət gedirsə, oranı görmək həvəsi oyanır qəlbində” [9, s. 3].

Muxtar Qasımzadənin haqqında bəhs etdiyimiz həmin silsilədən olan şeirlərini oxuduqca görürsən ki, bu, təkcə akademik İsmayil Hacıyev üçün keçərlı bir hiss deyil, hər bir oxucu o şeirlərə tanışlıqdan sonra, doğrudan da həmin abidələri görmək həvəsini düşür, tarixin özüylə lap yaxından tanış olmağa çalışır. Çünki “Muxtar Qasımzadənin şeirlərini oxuduqca ulu yurda, əla, obaya, torpağa, böyük mənada Vətənə həqiqi məhəbbətün obrazlı deyimlərdən boylanan çalarını görürsən” [1, s. 126].

Şairin yuxarıda adını çəkdiyimiz həmin silsilədən olan şeirlərində birbaşa türk-islam mədəniyyəti abidələrinə aidiyyəti olmayan “Gəmiqaya”, “Əshabi-Kəhb”, “Fərhad evi”, “Duz saray” və digər şeirlərə də qarışılıdır. Amma ümumi götürəndə bu şeirlər də Naxçıvan haqqında təəssurat yaratmaq baxımından digər şeirlərdən heç də seçilmir. Əksinə tarixin ilk illərində, ta qədim zamanlara adlı olan bu abidələr əslində Muxtar Qasımzadənin “Yaddaş çirağı” və “Nuhçixandan gəlirəm” şeirlər silsiləsinin proloqu kimi çıxış edir. Bundan sonra işə şair Naxçıvanda mövcud olan tarixi tikililərdən bəhs edir. Həmin şeirlər vasitəsilə biz “Oğlan qala, qız qala”, “Çalxanqala”, “Əlinco”, “Xaraba Gilan”, “Şərq hamamı”, “Buzxana”, “Qarabağlar türbəsi”, “Xanəqah”, “Gülüstən”, “Zorxana”-ni və digərini bədii dillə daha yaxından tanıyıraq. “Oğlan qala, qız qala” şeirinin ilk misralarına diqqət edək:

Qədim Şəur elində,
Arpaçay sahilində
dalib dərın xəyala,
dərub üzbəz qala –
Oğlan qala, Qız qala [7, s. 26].

Şeirin girişindən də göründüyü kimi Muxtar Qasımzadə şeirdə təkcə bədii poetik mənzərə yaratmır. Həm də həmin qalanın yerləşdiyi yer haqqında da məlumat verir.

Təbii ki, bu cür şeirlərdə şairin özünəməxsus müdaxilələri də olur. Əgər tarixi olduğu kimi qafiyələrin içinə sığırsdırsayı, bu, quru tarixçilikdən başqa bir şey olmayacaqdı. Amma şair həm də bəhs etdiyi hər bir abidə haqqında məlumat verərək onu poetik yaddaşda qalıcılığı problemini də düşünmüş və bu mənada uğurlu şeir nümunələri ortaya qoymuş, eyni zamanda Naxçıvan tarixinin müxtəlif səhifələrini şeirin diliylə oxucuya təqdim edə bilmişdir. Bu məsələyə münasibət bildiren tədqiqatçılardan Adil Bağirov yazır: "Şair bu adları sadəcə sadalamamış, bu adları dila götürməklə Azərbaycan xalqının tarixi məqamlarını, təleyüklü məsələlərini yada salmış, tarixin sirlərini özündə saxlayan hər bir abidənin maddi-mənəvi əhəmiyyətini, yerləşdiyi ünvanı göstərməyə çalışmışdır" [3, s. 84-85].

Muxtar Qasımzadənin bu baxımdan seçilən şeirlərindən biri də "Köhnə qala haqqında ballada" şeiridir. Hazırda Naxçıvan şəhərində yerləşən VII əsrlərə aid olan "Naxçıvanqala"dən bəhs edən bu şeirdə şair yenə uğur əldə edə bilmişdir. Qeyd edək ki, "Naxçıvanqala" xalq arasında bəzən Köhnəqala kimi də adlandırılır:

Naxçıvanın yaxasında
bir qala var –
Köhnə Qala.
Əsrlərdən qala-qala
köhnəlib o.
Tarixlərin tufanında
torpaq olub,
ələlib o [7, s. 32].

Bu şeirin girişindən də görüldüyü kimi Muxtar Qasımzadə ilk olaraq haqqında bəhs etdiyi tarixi məkanın harada yerləşməsinə oxucunun diqqətinə çatdırır. Sonra isə daha geniş prizmada şeirdə o yer haqqında bədii təsvüvür yaratmağa çalışır. Elə "Köhnə qala haqqında ballada" şeirinin sonrakı misralarında olduğu kimi:

Silkələyin bu qalanı,
aşılmayan sirləri var.
Mağaralar licimində
vahiməli yerləri var.
Bura uzaq ərəların
yozulmamış yuxusudur.
Bu "zağalar",
bu qalanın
ibtidai metrosudur [7, s. 33].

Şeirdə qaladakı mağaraların ibtidai dövrün yeraltı yolları – "metroları" adlandırılması, qalanın tikinti quruluşundakı çıxıntılardan hörgüclü dəvə karvanına bənzədilməsi həm şeirə poetiklik, bədiilik qatır, həm də qalanın görünüşü, quruluşu haqqında təsvüvür yaradır.

"Nuhçıxandan gəlirəm" şeirlər silsiləsində diqqəti çəkən şeirlərdən biri də "Xaraba Gilan" şeiridir. Bu şeirin də ilk misralarından biz Xaraba Gilanın Naxçıvanın hansı bölgəsində yerləşdiyi haqqında bilgi sahibi olururuq. Sonrakı misralarda isə bu qədim şəhər haqqında poetik dillə maraqlı məlumatlar əldə edirik:

Ordubad mahalında
qədim bir şəhər vardı.
Zalım xilafətlərin
zulumundan yadığırdı.
Ordular, qəbilələr

Hey üstünə yeridi.
İndi bu qədim şəhər
xarabalıq yeridi.
Çiləklənib çinilər
Çin-çin olub tökülüb,
cin-çin olub tökülüb.
Sağsağan qanadətək
saxsılar allı, güllü.
Daşlardakı kəpənək,
ya daşını xallı, güllü? [6, s. 116-117].

Şeirin axıcılığı, dilinin sirlinliyi, həmçinin bədii çəkisi oxucunun əlində tarixi bir xəritə kimi açılır. Dəyişməz ritmlər üstündə Xaraba Gilanı qarış-qarış gozməli olur və çox dəyərli məlumat sahibi kimi şeirin təsirindən çıxıb bilmirsən. Şeirin sonrakı hissəsindəki misralar belə bizi Xaraba Gilana aparmaq gücündədir:

Sərdəbələr qəbirdi,
döşənilib lal içinə,
Neçə gözəli, mərdi
dalib xəyal içinə.
Boyu, buxunu, qəddi,
büküleb şal içinə,
Dəbilqəsi, kəməndi
sərilib yol içinə.
Yurdun sevinci, dərdi
qazılıb gil içinə.
Oxu, oxuya bil ki,
qoru, qoruya bil ki,
barı qoruğun olsun,
bala, bir daş sənədin,
Bir daş vərəğın olsun [6, s. 117].

Haqqında bəhs etdiyimiz şeirlərin girişindəki məlumatlılıq digər şeirlərdə də özünü göstərir. Sanki bu, Muxtar Qasımzadənin "Yaddaş çarığı" və "Nuhçıxandan gəlirəm" şeirlər silsiləsinin dəyişməz qanunu kimi diqqəti cəlb edir. Bunu şair heç də təsadüfən etməyib. Belə ki, o şeir silsilələrinin adından da görüldüyü kimi Naxçıvanın tarixi yaddaşına çırax tutur, işıq salır, onu işıqlandırmağa çalışır. Həm də şeirlərinin əlindən tutub uzaq səfərə çıxarır. Gətdiyi yerlərdə isə o şeirləri təqdim edərək Nuhçıxandan gəldiyini vurğulayır. Bu cür məlumatlılığı "Gülüstən" şeirində də görürük:

Culfa şəhərindən bir az yuxarı,
tağları dağılmış bir körpü vardı.
Cuğa vadisində bəlkə bu körpü
Çığatay soyundan bir yadığırdı [6, s. 119].

"Xanəgah" şeirində şair öz ənənəsinə sadiq qalır:

Əlincə qalısından,
üç min dirsək yuxarı.
Gəlin dəvə yoxuşa
qalxaq gedək yuxarı [7, s. 39].

Bu şeirlərin yazılmasında Muxtar Qasımzadə təkəcə vətəndaş şair kimi ön plana çıxırmı, yəni bu şeirləri o vətəndaşlıq borcu kimi düşünürək yazmır. İlk olaraq şair ilha-

mının diktəsi onu qələmə sarılmağa vadar edirsə, digər tərəfdən o, yurduna bağlı biri kimi bu yerlərlə nəfəs alır və bu şeirlər də sanki şairin nəfəsdarimi kimi özünü göstərir.

Təsədüfi deyil ki, müsahibələrinin birində Muxtar Qasımzadə bu silsilədən olan şeirlərin yazılma səbəbinə toxunur və jurnalistin sualına cavabında da onun Naxçıvana bağlı bir şair obrazı ilə qarşı-qarşıya dayanırıq. O öz fikirlərini belə ifadə edir: "Özünü dərk edən insan bütün ömrü boya yaşadığı torpağı həmişə öyrənməli, ürəkdən sevməlidir. Bütövlükdə götürəndə, "Vətənpərvərlik doğma torpağı dərk etməkdən başlayır". Mənə görə Vətən torpağının köksündə göyərən həmişəyaşar abidələr xüsusilə çox qiymətlidir. Onlardan yazmağı özümə mənəvi borc bilirəm. Əcəmi Əubəkr oğlu Naxçıvanının inciləri bütün türk aləminə, Orta Avropa, eləcə də Yaxın Şərqi məmarlıq üfūqlərinə açılan qapılardan qızıl dəstəyidir. O dəstəkdən yapışmadan zərif naxışların səhrinə düşmək çox çətindir. Mən fəxr edirəm ki, o dəstək bizim əlimizdə, bizim Vətənimizdə – Naxçıvanımızdadır. Memarlıq məktəbinin ən nadir inciləri buradadır. Və o mənim mənəvi sevgim, daimi mövzum, ilham mənbəyimdir" [10, s. 6]. Şairin bu fikirləri öz müsahibəsindən əvvəl onun haqqında söz söyləyən professor Yavuz Axundlunun da diqqətini cəkməlidir: "Vətənin tərcümeyi-halını poetik sözlə mənəvi yaddaş çevirən Muxtar Qasımzadə məhz bu eşqlə də "ürəyin məhəbbət xəritəsində Vətən sevgisini ən böyük dövrlər" elan edir və onun şeirlərinin bədii materialı göz açıb gördüyü, künül verdiyi Naxçıvanın təbiiyyətindən, tarixindən gəlir" [2, s. 4].

İlham mənbəyi doğulub boya-başa çatdığı torpağın üzərindəki misilsiz tarixi abidələr olan bir şairin bu cür silsilədə şeirlər yazması təbii qarşınalmalıdır. Muxtar Qasımzadənin haqqında danışdığımız şeirləri içərisində "Kırnada "Allah evi", "Bəkir oğlu Əcəmi", "İmamzadə", "Babək qalası", "Cavidin məqbərəsi önündə düşüncələr", "Xan evi" kimi şeirlər də var ki, bunların hər biri öz bədii dəyəri və tarixi mahiyyəti ilə seçilir. Bunlar haqqında ətraflı və geniş bəhs etmək mümkündür. Amma Naxçıvanın ən əzəmətli abidələrindən biri olan Əlincə qalası haqqında şairin yazdığı "Əlincə" şeiri ilə fikirlərimizi yekunlaşdırmaq istərdik. "Əlincə" şeirində də şair bu abidənin əzəmətini göstərə bilmişdir. Ən maraqlı cəhət həm də ondan ibarətdir ki, bu şeirin oxunuşu zamanı meydana gələn ritmin özində də bir dəyişən ruhu, mübarizə çağırışı var. Fikrimizin təsəduqi kimi şeirin bir neçə bəndinə baxaq:

Belinə kəmər kimi
bağlayıb sərt daşları.
Ehtiyat əsgər kimi
saxlayıb mard daşları,
sanki qoyubdur dınca,
Əlincə.

Vuruşub zaman-zaman,
Düşməni əldən düşüb.
Olubdu yurda qalxan
Miranşah dildən düşüb,
Sıxıb Teymuru künca,
Əlincə.

"Şahtaxtı" – şah qalası,
dizində ərlər yatır.
Şırımlanıb yaxası,
köksündə sirlər yatır,

daş alnında düşünə,
Əlincə" [4, s. 28].

Nəticə olaraq onu deyə bilərik ki, Muxtar Qasımzadənin "Yaddaş çırağı" və "Nuhçıxandan gəlirəm" şeirlər silsilələrində toplanmış şeirlər Naxçıvan Muxtar Respublikasının dörd bir tərəfində mövcud olan tarixi abidələrin tanıdılması baxımından şairin şəxsi təşəbbüsü olsa da, bu şeirlər çoxminli oxucuya Naxçıvanın tarixi abidələrinin coğrafiyası haqqında da ətraflı məlumat verir. Məqalənin sonunda akademik İsmayıl Hacıyevin bu şeirlər haqqında başqa bir fikrini xatırlatmaq istərdik: "Muxtar Qasımzadənin gərgin zəhmət və axtarışlarının bəhrəsi olan bu şeirlər elmi-nəzəri faktorlarına, bələdçi rolunu oynayan xüsusiyyətlərinə görə hər bir tarixsevar üçün dəyərli töhfədir" [9, s. 5].

Nəzərə alsaq ki, sonrakı yüzilliklərdə bu abidələr haqqında məlumat bazasından biri də yaradıcı insanların ortaya qoyduğu irsdir, bu mənada Muxtar Qasımzadənin haqqında danışdığımız silsilə şeirləri də öz əhəmiyyəti ilə böyük dəyərə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A., Valiyev S. Naxçıvanın şair və yazıçıları. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 264 s.
2. Axundlu Y. Bu da bir nağıldır. "Şərq qapısı" qəz., 2006, 11 aprel, s. 4.
3. Bağirov A. Onomologiya problemləri: 2 cildə, II c. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 416 s.
4. Əlincəqala. Naxçıvan: Əcəmi, 2016, 160 s.
5. Qasımzadə M. Gəmiqaya. "Sovet Naxçıvanı" qəz., 1985, 22 avqust, s. 4.
6. Qasımzadə M. Güllü xalvət açan dünya. Naxçıvan: Əcəmi, 2004, 168 s.
7. Qasımzadə M. Nuhçıxandan gəlirəm. Naxçıvan: Əcəmi, 2013, 248 s.
8. Qasımzadə M. Yaddaş çırağı. Naxçıvan: Əcəmi, 2000, 80 s.
9. Hacıyev İ. Yaddaş / Yaddaş çırağı. Naxçıvan: Əcəmi, 2000, s. 3-5.
10. Yurduğlu E. Vurulub torpağa min-bir baxışla. "Şərq qapısı" qəz., 2004, 2 sentyabr s. 6.

Эльхан Мамедов

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ НАХЧЫВАНСКИХ ПАМЯТНИКОВ В СТИХОТВОРНЫХ ЦИКЛАХ МУХТАРА ГАСЫМЗАДЕ «ИДУ ИЗ НУХЧЫХАНА» И «СВЕТ ПАМЯТИ»

В творчестве Мухтара Гасымзаде, известного поэта, родившегося в Нахчыване, члена Объединения Писателей Азербайджана, определенное место занимает воспевание Нахчыванских памятников. В его стихотворном цикле «Иду из Нухчыхана» и «Свет памяти» поэтическим языком описываются природные и исторические памятники, расположенные в разных регионах Нахчывана.

В статье привлечены к исследованию стихи, собранные в этом цикле. Во время исследования изучено то, каким образом М.Гасымзаде привнес в поэзию эти памятники, которые повлияли на творчество поэта.

Определено, что в этом стихотворном цикле М.Гасымзаде нашли свое художественное отражение около 20-ти исторических памятников автономной республики.

Ключевые слова: Нахчыван, Мухтар Гасымзаде, поэт, стихотворение, исторический памятник.

**ART REFLECTION OF THE NAKHCHIVAN MONUMENTS IN THE VERSE
CYCLES OF MUKHTAR GASIMZADEH "I'M COMING FROM
NUKHCHYKHAN" AND "THE PHAROS OF MEMORY"**

In the work of Mukhtar Gasimzadeh, a well-known poet born in Nakhchivan, a member of the Writers' Union of Azerbaijan, a particular place takes chanting the Nakhchivan monuments. In his poetic cycle "I'm coming from Nukhchychkan" and "The Pharos of Memory" poetic language describes the natural and historical monuments located in different regions of Nakhchivan.

In this paper, the poems collected in this cycle are brought to study. During the study, we learned how M.Gasimzade introduced these monuments into poetry, which influenced the poet's work.

It is determined that in this verse cycle M.Gasimzade found about 20 historical monuments of the autonomous republic.

Keywords: *Nakhchivan, Mukhtar Gasimzadeh, poet, poem, historical monument.*

(Filologiya üzrə elmlər doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir)